

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

Б.Н. ЕЛЬЦИН атындагы КЫРГЫЗ-ОРУС СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ

Д.10.11.026 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК:82.091: 894.341: 820 (575.2)(043.3)

Абдыраева Чынара Турдубековна

**Кыргыз жана англис тилдериндеги адамдын кулк-мүнөзүн билдирген
фразеологиялык бирдиктерге салыштырма-семантикалык анализ
(Уолтер Мейдин котормосундагы «Манас» эпосунун
материалдары боюнча)**

10.02.20 - тектештирме-тарыхый, типологиялык
жана салыштырма тил илими

Филология илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2012

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Лингвистика институтунун Англис тилинин технологиясы, теория жана практика кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: Филология илимдеринин кандидаты,
профессор **Кадырова Шарипа Кадыровна**

Расмий оппоненттер: Филология илимдеринин доктору, профессор
Усубалиев Бейшебай Шеңкеевич

Филология илимдеринин кандидаты, доцент
Джумалиева Гульнура Кабылбековна

Жетектөөчү мекеме: К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин Англис тил жана Кыргыз тил илими кафедралары.
Дареги: Бишкек ш., Тынчтык проспекти, 27.

Диссертация 2012-жылдын «28»-декабрында саат 10.00 дө Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети жана Кыргыз-Түрк “Манас” университеттерине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д.10.11.026 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси 44, 309-ауд.

Диссертациялык иш менен Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот.

Дареги: 720071, Бишкек шаары, Киев көчөсү 44.

Автореферат 2012-жылдын _____ таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты, доцент

Абдыкаимова О.С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу түрдүү тилдик системаларга кирген тилдердин фразеологиялык бирдиктерин изилдөө зарылчылыгына байланыштуу чечмеленип, ал кыргыздын залкар манасчысы С.Орозбаковдун вариантын белгилүү англис тилчиси Уолтер Мейдин котормосундагы «Манас» эпосун салыштырып изилдөө менен жүзөгө ашырылат.

«Манас» эпосунун тилин башка тилдер менен салыштырма планда изилдөө Кыргызстан эгемендүүлүк алгандан кийин гана башталгандыгын атайын белгилеп кетүүгө болот. Бул изилдөөлөрдө өзгөчө көңүл эпостун тили жана семантикасына бурулуп, аны салыштырма-типологиялык ыкма менен изилдөө зарылчылыгы, эпостогу фразеологиялык бирдиктерди (ФБ) кыргыз жана англис тилдеринин материалдары аркылуу атайын тилдик иликтөө жүргүзүү тил илиминде зор натыйжаларды алып келээри шексиз. Жогоруда белгиленген жагдайлар тандалып алынган теманын актуалдуулугун ырастап турат.

Диссертациянын темасынын илимий мекемелердин жүргүзгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы: диссертациянын темасы И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Лингвистика институтунун Англис тилинин технологиясы, теория жана практика кафедрасынын негизги илимий-теориялык жана методикалык иштери менен тыгыз байланышкан.

Изилдөөнүн максаты: кыргыз жана англис тилдериндеги фразеологиялык бирдиктерин терең изилдөө жана анализдөө аркылуу «Манас» эпосундагы адамдын кулк-мүнөзүн билдирген фразеологиялык бирдиктердин өзгөчөлүктөрүн жана алардын бири –бирине болгон карым-катнашын аныктоо болуп саналат.

Негизги максатты аныктоого байланыштуу диссертациялык иште төмөнкү конкреттүү милдеттер коюлат:

- «Манас» эпосундагы фразеологиялык бирдиктердин түп нускасынын тили боюнча да, котормонун тили боюнча да алардын көлөмүн жана курамын айкындоо;
- «Манас» эпосундагы фразеологиялык бирдиктердин жалпы колдонулуш мыйзам ченемдүүлүгүн аныктоо;
- кыргыз жана англис тилдериндеги фразеологиялык бирдиктердин функционалдык-семантикалык мүнөздөмөлөрүн берүү;
- кыргыз жана англис тилдериндеги адамдын кулк-мүнөзүн билдирген фразеологизмдердин салыштырма-типологиялык мүнөзүнө илимий баа берүү;
- эпосто колдонулган фразеологизмдердин семантикалык өзгөчөлүктөрүн, түрлөрүн аныктоо менен, алардын ортосундагы окшоштук-айырмачылык жактарын айкындоо жана которулуш мүнөзүн сыпаттоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы англис илимпозу Уолтер Мейдин котормосундагы Сагымбай Орозбаковдун вариантындагы «Манас» эпосунун материалында кыргыз жана англис тилдериндеги фразеологиялык бирдиктерге алгачкы жолу салыштырма-типологиялык анализ жүргүзүлүшү менен түшүндүрүлөт. Чогултулган факты-материалдар салыштырылган (кыргыз, англис) тилдердеги фразеологиялык бирдиктердин калыптанышындагы жана өнүгүшүндөгү улуттук бөтөнчөлүктөрүн айкындоого өбөлгө түзүп, анализденген фразеологизмдердин генетикалык, типологиялык жана спецификалык мүнөздөмөлөрүн көрсөтүп турат.

Изилдөөнүн теориялык маанилүүлүгү. Изилдөөнүн натыйжалары жана корутундулары түрдүү системаларга кирген тилдердин фразеологиялык бирдиктеринин жалпы теориясын жана салыштырма-типологиялык жактан изилдөөнүн методикасын иштеп чыгууда пайдалуу деп эсептейбиз. Мындан тышкары изилдөөнүн теориялык маселелерин жогорку окуу жайларында фразеология проблемалары боюнча лекцияларда пайдаланууга болот.

Диссертациялык иштин практикалык жактан баалуулугу. Кыргыз жана англис тилдеринин фразеологиялык бирдиктеринин салыштырма типологиялык планда изилдениши түрдүү семантикалык модификациядагы тил аралык фразеологиялык эквиваленттерди табууга, алардын ортосундагы шайкештик жана айырмачылык жактарын айкындоого өбөлгө түздү. Бул англис жана кыргыз тилдеринин фразеология тармагын окутуу практикасында өтө маанилүү. Изилдөөдөн алынган жыйынтыктар ЖОЖдордо жалпы жана жеке салыштырма типологияны, көркөм чыгармалардын тилин окутууда, окуу китептерин жана окуу куралдарын жазууда, көрсөтмөлөрдү жана фразеологиялык сөздүктөрдү түзүүдө жана чет тилдер факультетинде окуган студенттердин котормо иштерин, котормо боюнча практикаларын өткөрүүдө кеңири колдонсо болот.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Тилдердин фразеологиялык бирдиктерине салыштырма-типологиялык изилдөө жүргүзүүдө, аларды тектеш эмес тилдерге адекваттуу которууда фразеологикалдардын семантикалык жактан окшош жана айырмачылык жактарын которулуп жаткан тилде аныктоо шарт болуп эсептелет.
2. «Манас» эпосунун тексттеринде адамдын кулк-мүнөзүн билдирген фразеологизмдердин англис тилине которулушуна компоненттик жана семантикалык анализ бул типтеги туруктуу сөз айкаштарынын тектеш эмес тилдердеги дал келген жана шайкеш эмес фактыларды айкындоого өбөлгө түзөт.
3. Адам кулк-мүнөзүн билдирген фразеологиялык бирдиктерди англис тилинде берүүдө котормочу тарабынан этнолингвистикалык, кыргыз элине тиешелүү этномаданий факторлор толук эске алынган эмес.
4. «Манас» эпосундагы фразеологизмдерди салыштырып изилдөө таяныч тилсиз (орус тили) жүргүзүлүшү керек, тикеден-тике которуу маселеси котормо ишмердүүлүгүндө актуалдуу болуусу зарыл.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Диссертациялык иште чагылдырылган жыйынтыктар жана корутундулар, салыштырылган эки тилдеги «Манас» эпосунда колдонулган адам кулк-мүнөзүн чагылдырган фразеологиялык бирдиктерге жасалган тилдик иликтөө (анализ) жана семантикалык бөлүштүрүүлөр жана аларга берилген сыпаттоо диссертанттын жекече салымы болуп эсептелет.

Диссертациянын апробацияланышы. И.Арабаев атындагы КМУ да өткөрүлгөн семинарлардагы илимий баяндамаларда, отчеттордо, эл аралык илимий-теориялык жана республикалык илимий-практикалык конференциялардагы баяндамаларда иш жүзүнө ашты.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышы. Диссертациянын айрым жоболору жана изилдөөдө алынган натыйжалар илимий басылмаларда 13 макала түрүндө жарык көргөн.

Изилдөөнүн түзүлүшү. Диссертациялык иш кириш бөлүмүнөн, үч негизги главадан, корутунду, пайдаланылган илимий адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш бөлүмдө теманын тандалып алынышы, изилдөөнүн актуалдуулугу, милдеттери, илимий жаңылыгы, теориялык базасы, изилдөө материалдары, изилдөөнүн теориялык жана практикалык баалуулуктары, коргоого коюлуучу жоболору, иштин апробацияланышы, изилдөөчүнүн жекече салымы, иштин түзүлүшү жөнүндө кыскача маалыматтар камтылган.

«Кыргыз жана англис тилдериндеги фразеологиялык бирдиктердин түзүлүшүнүн салыштырма типологиялык мүнөздөмөсү» деп аталган иштин биринчи главасында салыштырылган тилдердеги фразеологиялык бирдиктердин теориялык жактан изилденишине кеңири обзор берилип, структуралык өзгөчөлүктөрүнө анализ жасалган.

Кыргыз тилинде жана түркологияда фразеологизмдердин изилдениши анын ичинде кыргыз тилинде фразеологиялык бирдиктер орус тилчиси В.В.Виноградовдун илимий-теориялык эмгектери менен байланыштуу чечмеленип, анын фразеологиялык бирдиктердин семантикалык касиеттерин аныктоосу жана фразеологизмдерди топторго бөлүштүрүүсү негиз болгондугу белгиленет. Ушул эле мезгилде казак окумуштуусу С.К.Кенесбаевдин казак фразеологиясы боюнча алгачкы макаласы жарык көрүп, кийин ал казак тилинин фразеологиялык сөздүгүн түзгөн. Кыргыз тилиндеги фразеологиялык айкаштар алгачкылардан болуп, Ж.Ш.Шүкүровдун макаласында тастыкталып, фразеологизмдерди чогултуу, системалаштырууда К.К.Юдахин, Б.Керимжанова, Ф.В.Коноваловдордун эмгектери зор экендигин тастыкталган.

Академик К.К.Юдахин «Кыргызча-орусча сөздүгүндө» кыргыз тилиндеги айкаштардын башка түрлөрү менен бирге фразеологизмдерди да чогултуп, аны орусчага которуп, өзгөчө белги (ромб) менен белгилеп кеткен [Юдахин К. Кыргызча-орусча сөздүк. Москва, 1965]. Кыргыз фразеологиясындагы илимий жактан бышкан эмгек катары Ж.Осмонованын изилдөөлөрүн эсептөөгө болот. Автордун алгачкы эмгеги идиомаларга арналып, анын негизги айырмалоочу белгилери катары төмөнкүлөр сунушталган: а) жаңыланып туруучулук, б.а., кепте даяр материал катары колдонулушу; б) эки, же андан ашык компоненттен турушу; в) компоненттик курамы бүтүн жыйнактуу маанини билдириши; г) идиоманын курамындагы сөз бүткөн сүйлөмгө окшош грамматикалык түзүлүш катары келип, бир синтаксистик функцияны аткаруусу; д) образдуулук; ж) компоненттердин жайгашуусундагы туруктуу орун тартиби; з) идиомалардын бир тилден экинчи тилге сөзмө сөз которулбастыгы; и) идиоманын курамындагы сөздүн семантикасынын начарлашы; й) сөзгө эквиваленттүүлүгү; к) компоненттердин башка лексема менен алмаштыруу мүмкүндүгү [Осмонова Ж., Кыргыз тилдеги идиомалар, Фрунзе-Мектеп 1972– 29б.].

Ж.Осмонованын кийинки эмгектери фразеологизмдердин жалпы теориялык маселелерине арналып, фразеологиялык түрмөктөрдүн жана туруктуу туюнтмалардын тийгизген таасири, академик К.К.Юдахиндин сөздүгүндөгү фразеологизмдерди жайгаштыруу, которуу принциптери, фразеологизмдердин бир бүтүндүк жана өтмө маанилери, анын эркин сөз айкаштары менен болгон айырмасы, туруктуу сөз айкаштарынын сөз түркүмүнө карата катыштыгы, сын атоочтук жана зат атоочтук фразеологизмдер, сөз айкашы жана сүйлөм тибиндеги фразеологизмдердин биринен экинчисине өтүү зарылчылыктары, алардын жалпы синтаксистик мүнөздөмөлөрү, көп маанилүүлүктү байытуу жагдайлары, фразеологиялык тизмек, этиштик фразеологизмдер жана фразеологиялык калька маселелерине арналат [Осмонова Ж. Кыргыз фразеологиясынын негизги маселелери. ДДА, Бишкек, 2008].

Кийинки фразеология боюнча жазылган эмгекте Р.Эгембердиев «Манас» эпосунун тексттеринде колдонулган фразеологизмдерди анализге алып, жалпы фразеологизмдерге тиешелүү релеванттык касиеттер катары алардын даяр түрүндө колдонулушу, компоненттүүлүгү, семантикалык бүтүндүгү, образдуулугу көрсөтүлгөн [Эгембердиев Р, Фразеологизмы в эпосе «Манас», автореферат, Фрунзе -1980, 4б].

Автор отуз жылга жакын эмгек тажрыйбасын жыйынтыктоо максатында 2009-жылы монографиялык эмгегин жарыялап, жогорудагы маселелерге кошумча фразеологизмдердин лексикографиялык жактан иштелиш маселесине кеңири орун берип, жаңы түзүлүүчү фразеологиялык сөздүктүн үлгүсүн тартуулайт [Эгембердиев Р, Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин семантикасы жана лексикографияланышы. ДДА, Бишкек, 2012].

Жогорку окуу жайлар үчүн түзүлгөн окуу китебинде А.Сапарбаев фразеологияны өзүнчө бөлүм катары карап, фразеологиялык бирдиктердин негизги айырмалоочу касиеттери катары алардын компоненттүүлүгү, туруктуулугу, образдуулугу, бүтүн бирдиктин даяр материал катары колдонулушу, лексика-семантикалык биримдиги көрсөтүлөт да, алардын лексика-семантикалык түрлөрүн аныктоого аракеттенет:

фразеологиялык ширешме (*беш өрдөгүн учуруу, котур ташы койнунда*), фразеологиялык бирдик (*каңырыгы таш жаруу, ичкен ашын жерге коюу*), фразеологиялык тизмек (*өзөк жалгоо, наар алуу, ооз тийүү*) [Сапарбаев А., Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы, Бишкек 1997, 230-317б].

Түрк тилдеринде фразеологиянын жалпы жана жеке маселелери академик С.К.Кенесбаев, М.У.Рахматуллаев, М. Кусайнов, С.Н.Муратов, Ч.Г.Сайфуллин, М. Разикулова, Ш.Шамаксудов, З.Г.Ураксин, Г.Касымова, Х.Кожакметов, К.Х.Даибова, Т.Х.Ахунзянов, Ө.Айтбаев, А.Абдуллаева, К.Бабаев, З.К.Жараушева ж.б. тарабынан кеңири изилдөөгө алынган.

Түркологияда фразеологизмдерди изилдөөнүн негизги булактарынын бири – бул анын лексикографиялык жактан түптөлүшү, калыптанышы жана илимий-теориялык жактан иликтениши болуп эсептелет. Бул жагдайда да С.Кенесбаев, Ш.У.Рахматуллаев, Ж.Осмонова, К.Конкобаев, Ш.Жапаров, салыштырма мүнөздө Г.Жамшитовалардын фразеологиялык сөздүктөрү басылып чыкты. Фразеологизмдердин этимологиялык өзгөчөлүктөрү лексикографиялык планда А.Кайдар тарабынан жүзөгө ашырылып, казак тилиндеги миң учкул сөз жана фразеологизмдердин чыгыш тегин тактоого аракет жасап, аны орус тилине которууга сунуштарын берет.

Англис Л.П.Смит «идиома» терминин тилдин колдонулуу өзгөчөлүктөрүндөгү кептик аномалия катары эсептеп, грамматикалык эрежелерге ылайык келбеген, же логика мыйзамдарын бузган айкаштарды белгилөө үчүн колдонгон [Смит, Фразеология английского языка, Москва. 1959, 196].

У. Болл идиоматиканы “демейдеги эле сөз демейдегиден башка орунда колдонулушу” катары аныктап, идиомаларга тиешелүү мүнөздүү өзгөчөлүктөр катары төмөнкүлөрдү көрсөтөт:

1.Идиома сөздүн курамында жана орун тартибиндеги баштан аяк өзгөрүүлөргө жол бербейт, тек гана демейдеги грамматикалык өзгөрүүлөр болушу ыктымал (жак жана чак категориялары) экенин тактайт.

2.Идиома чындыкка жатпаган аналогиянын негизинде калыптанбайт, б.а., *to be partial to a glass of wine with ones lunch – эртең мененки тамактын алдында бир рюмка вино ичкенди жактыруу* деген идиоманын негизинде *to be impartial to brandy – брендини жактырбоо* маанисиндеги идиоманы жасоо мүмкүн эмес.

3.Идиома бир жана түбөлүккө сакталган мааниге ээ.

4. Идиоманын мааниси контекстте гана аныкталат [Амосова, Основы английской фразеологии Л., Издательство ЛГУ, 1963, 15-16б].

Англис тилинде идиомаларды аныктоодогу кеңири таралган аныктамалар Ж.Сейдли жана У.Макмординин эмгектеринде кездешет. Алар идиома катары «компоненттеринин маанисинен айырмаланган мааниге өткөн сөздөрдүн катарын (тизмегин)» түшүндүрүшөт. Идиомалардын мүнөздүү белгиси катары У.Макморди анын бүтүндүгүн эсептеп, ал өзгөчө идиоматикалык тизмектин ичинде сөздөрдүн курамын жана орун тартибин өзгөртүү мүмкүнчүлүгүнөн ачык байкалгандыгын белгилейт [Seidi, McMordie, English Idioms and how to use them, Moscow 1983].

Чет өлкөлүк тилчилерден фразеологизм проблемасына алгач француз окумуштуусу Ш. Балли жол ачса, кийин англис тилчилери Л.П.Смит, У.Болл, Ч.Хоккет, А.Маккай, У.Чейф, Ж.Сейдли, У.Макморди, Б.Фрейзер, И.Страсслер, орус германисттери Т.П.Третьякова, А.Д.Райхштейн, В.Н.Телия, Н.Н.Амосова, А.И.Смирницкий, А.В.Кунин жана башкалар зор эмгек сиңиришкен.

«Кыргыз жана англис тилдериндеги фразеологизмдерге семантикалык жана структуралык жактан жалпы мүнөздөмө» аттуу экинчи главада изилдөө материалдары жана методдору каралат.

Диссертацияда изилдөө материалдары катары С.Орозбаковдун «Манас» эпосу боюнча вариантынын кыргызча тексти жана англис тилчи-котормочусу У.Мейдин ушул эле вариант боюнча англисче котормосу пайдаланылды. Көрсөтүлгөн текст боюнча

кыргыз тилинде адамдын кулк-мүнөзүн билдирген фразеологиялык бирдиктер тандалып, бул өзгөчөлүк боюнча салыштырма анализге 584 фразеологиялык айкаштар камтылган. Илимий изилдөө методикасынын маселелери алдыга коюлган тигил, же бул конкреттүү милдеттерди чечүүдө изилдөөнүн эң натыйжалуу ыкмаларын изилдөө жана аны ыктуу колдонууга багытталат.

Фразеологиялык бирдиктерге карата жүргүзүлгөн анализдерде реалдуу бирдиктер алынганда, анализдөө бирдиги тил, же кеп бирдиктеринен кеңири, же тарыраак болуп, мындай учурларда лингвистикалык анализдөө методикасы жана тилди сыпаттоо эки түрдүү анализдин негизинде жүзөгө ашырылган: компоненттик жана контекстик анализ.

Сыпаттама методдун изилдөө методикасы жана ыкмалары тышкы жана ички интерпретациялоо менен тыгыз байланышта жүргүзүлүп, объекти катары бөлүнүп алынган фразеология тармагы, фразеологизмдердин классификацияланышы, теориясы, бир тилдеги өзгөчөлүк табияты, касиет-маңызы, көркөм чыгармаларда колдонулуш өзгөчөлүктөрү, котормодо берилиш жагдайлары компоненттик, категориялык, дискриптив, контекстик, позициялык, статистикалык метод-ыкмалар, фразеологизмдердин стилдик өзгөчөлүктөрүн айкындоодо трансформациялык методикаларга таяндык.

Салыштырма метод - салыштырылган тектеш эмес тилдердин жалпы жана өзгөчөлөнгөн тилдик түзүлүшүн айкындоодо колдонулган анализдөө ыкмаларынын жана методикасынын системасы.

Биздин изилдөөбүздө «Манас» эпосундагы фразеологизмдер чогултулуп, классификацияланып, сыпаттама методдун ыкмаларын колдонуу менен кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүнө ылайык анализденип, алынган жыйынтыктар англис тилине салыштырылат, тактап айтканда, кыргыз тилиндеги адамдын кулк-мүнөздөрүн билдирген фразеологизмдер англис тилине кандайча ыкмалар аркылуу которулду, эквивалент кездештиби, фразеологизмдер аркылуу образдуу туюнтмалардын түзүлүшүндө кандай окшоштук, же айырмачылыктар кездешет, бул жагдайлар салыштырма-типологиялык методиканын жардамы менен изилдөөгө алынат. Анын колдонулушунун мүнөздүүлүгү - тилдик материалды жалпы камтуусу менен классификация ыкмасын кеңири колдонушу менен өзгөчөлөнөт.

“Фразеологизмдерге салыштырма-типологиялык анализ жана классификациялоо маселелери” аттуу параграфта төмөнкү бөлүштүрүүлөргө көңүл бурулат Ш.Балли фразеологизмдерди эки топко бөлүп, анын бирин фразеологиялык топ, экинчисин фразеологиялык бирдик деп атаган. Бирок, булардын ортосунда толуп жаткан өткөөл учурлар так классификациялоого болбой турган көрүнүш деп өзү белгилеп кеткен (Ш.Балли, Французская стилистика, М,1961,896.).

В.В.Виноградовдун классификациясы туруктуу сөз айкаштарынын тилдик маңызын терең чагылдырып турат. Анын белгилегенине караганда фразеологизмдер өтмө мааниде колдонулган эркин сөз айкаштарынан пайда болот. Бара-бара өтмө маани унутулуп, айкаштар туруктуулук касиетке өтөт. Алар үч типке бөлүнөт: фразеологиялык ширешме, же идиомалар; фразеологиялык бирдиктер; фразеологиялык айкаштар [Виноградов В, Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины, Труды юбилейной научной сессии ЛГУ, 1946].

Н.М.Шанский жогорудагы идеяларды толук колдоо менен фразеологиялык бирдиктердин төртүнчү тиби-фразеологиялык туюнтманы бөлүп көрсөтөт. Бул типке эркин номинативдик мааниге ээ жана семантикалык жактан өзгөчө бөлүүгө болгон сөздөрдөн туруп, туруктуулукка ээ болгон фразеологиялык түрмөктөр киргизилет [Шанский, Фразеология современного русского языка. М.:Высшая школа, 1985,76].

А.И.Смирницкий фразеологиялык туюнтманы төмөнкүчө бөлүштүрөт:

а)фразеологиялык бирдиктер метафоралуулуктан кол үзгөн стилистикалык бейтарап түрмөктөр: *get up, fall in love –сүйүү калуу*; б)сүйлөөчү тарабынан ачык таанылуучу, метафорага, өтмө маанилүүлүккө негизделген идиома-түрмөктөр. Алар ачык боёк,

демейки бейтарап стилден четтеген бирдиктер: *Take the bull by the horns – Темирди кызуусунда сок.* [Смирницкий, Лексикология английского языка, М.,1956].

Т.И. Арбекова фразеологиялык бирдиктерди бир нече касиеттери боюнча классификациялоо мүмкүнчүлүгү бар экендигин тастыктайт: семантикалык, структуралык, стилистикалык, этимологиялык, жасалуу жолу боюнча [Арбекова, Лексикология английского языка, М.,-Высшая школа,1995, 99-107б].

Фразеологиялык бирдиктердин семантикалык өзгөчөлүктөрүнө биздин изилдөөдө инсандын (адамдын) сапаттары жана көрүнүштөрүнүн, коом тарабынан олуттуу деп табылган жана жалпылаштырылган белгилери гана киргизилди. Мына ошонун негизинде фразеологизмдердин белгилүү бир фразео-семантикалык топчолорун англис жана кыргыз тилдеринин экстралингвисттик факторлору менен шартталган фразеологиялык бирдиктер аркылуу берилген түшүнүктөрдөгү окшоштуктарды жана айырмачылыктарды аныктоо максатында теренирээк изилдөө максатка ылайык.

Фразеологиялык маанинин сигнификативдик-денотативдик курамчасын аныктоо менен бирге, ал фразеологизм аркылуу берилген түшүнүктүн татаалдыгын чагылдыруу жана анын өзүнө интегралдык да, дифференциалдык да семаларды камтылышы мүмкүн экендиги тууралуу фактыны тастыктоо милдети турат.

Семантикалык жактан адамдын кулк-мүнөзүнө байланыштуу айтылган фразеологиялык бирдиктер коннотативдик маанини изилдөө объектинин өзгөчөлүгүнө байланыштуу чечмеленет. Себеби, эреже катары, адамды мүнөздөгөн нерселер: анын мүнөзү, жүрүм-туруму, сырткы келбети, иш-аракеттери, адамдар арасындагы мамилелер ж.б. баа берүү критерийлер болуп эсептелет жана алар эмоциялык-баа берүүчүлүк мамиледе жасалат.

Коннотацияны сигнификативдик-денотативдик мааниге кошумча маалымат катары берүүдө, өзүнө баа берүү, экспрессивдик, эмоциялык жана функциялык-семантикалык курамчаларды камтыган семантикалык катмарлардын жыйындысы катары кароого болот. Коннотациянын фразеологиялык маанидеги бардык төрт курамчасы, эреже катары, бирге болушат жана айрым учурда алар бири-бири менен ар кандай айкалыша алышат.

Баа берүү процесси, б.а., фразеологизмдердин маанисинде камтылган жактыруу, же жактырбоо баасы анын социоллингвисттик табиятына байланыштуу фразеологиялык бирдиктердин коннотативдик маанисинин негизи болуп эсептелет.

Ошону менен берге англис жана кыргыз тилдериндеги семантикалык жактан адамдын кулк-мүнөзүнө багытталган фразеологизмдердин көпчүлүк бөлүгү бир маанилүү жана алар фразеологиялык бирдиктердин семантикасын кароодо көп маанилүү фразеологизмдин да маанилик түзүмүн айкындоого база боло алат.

«Англис тилинин фразеологиялык бирдиктеринин жалпы структуралык-грамматикалык мүнөздөмөсү» аттуу параграфта фразеологизмдердин структуралык-грамматикалык моделдерине анализ жүргүзүлөт.

Этиштик фразеологиялык бирдиктер

Этиштик фразеологизмдер грамматикалык мааниси боюнча ар кандай кыймыл-аракетти, ал-абалды жана алар көбүнчө адамдарга мүнөздүү болгон карым-катышты, кыймыл-аракетти, психикалык абалды билгизүү үчүн колдонулат.

Англис тилиндеги фразеологиялык бирдиктерине мүнөздүү төмөнкү негизги топчолор бөлүнүп алынган:

1. v + n моделиндеги топ активдүү:

So he did not consent, Uishumbai.

Took his own line, and all did defy

(S.O. I, 1270-37)

Үйшүмбайы болбоду

Болбой моюн толгоду.

(C.O., I, 1270-35)

Англис тилинде v+n (**to take a line**) модели туура келген төмөндө көрсөтүлгөн мисал, ал эми кыргыз тилинде n+v модели орун алмашып калат (**моюн толгоо**). “Манас”

эпосунун англис тилине которууда У.Мей v+n моделин көп колдонгону байкалат (to tell the truth (S.O.,II, 7030-363); to play the game (S.O.,II, 8300-186), to play a trick:

Too conceited you're speaking so, Clearly, you play too proud a game! (S.O., II,8300-390)	Көтөрүлө сүйлөйсүң, Көпкөнсүң белем балам-деп. (С.О., II,8300-185)
---	--

2. Англис тилинде эң эле көп сандагы топчону v+prep+n моделине ээ фразеологизмдер түзөт.

Зат атоочтун алдынкы позициялык кеңейиши англис тили үчүн мүнөздүү, бул фразеологиялык бирдиктердин эки түрмөгүнүн бөлүнүп алынышына алып келет:

а) v+prep+pron+n моделине ээ фразеологиялык бирдиктер (зат атоочтун таандык ат атоочтун жардамы менен кеңейет): to prick up one's ears

May he heathen's spear him, Akbakai, Like a hare, he pricked up an ear. (S.O., I, 2470-62)	Арам өлгөн Акбакай, Коёндой кулак жапырды. (С.О., I, 2470-65)
---	--

Англис тилинде v+prep+pron+n (to prick up one's ears) моделине фразеологиялык бирдиктерди которууда грамматикалык моделдери шайкеш келбестиги байкалат, мисалы, кыргыз тилинде n+v моделине таандык фразеологиялык бирдик колдонулган.

б) v+prep+adj+n моделине ээ фразеологиялык бирдиктер (Зат жана сын атоочтордун жардамы менен кеңейиши). Англис тилинде көз каранды курамчалардын экөөнүн тең сын атоочтордун же таандык ат атоочтордун жардамы менен кеңейиши байкалат (моделдер: v+adj+n+prep+n; v+n+prep+pron+n; v+n+prep+adj+n; v+pron+n+prep+n; v+adj+n+prep+adj+n): v+pron+n; to keep one's word:

Bold Almambet- was like a sword. When he spoke, he kept his words (S.O.,II, 8770-400)	Өткүрлүгү кылычтай Айтканына бек турган Убада сөздөн жылышпай. (С.О., II, 8770-195)
--	---

Англис тилинде v+pron+n (to keep one's word) моделине туура келген төмөндө көрсөтүлгөн мисал, ал эми кыргыз тилинде v+adv+v модели колдонгон.

Субстантивдик фразеологиялык бирдиктер

Субстантивдик фразеологиялык бирдиктер, жалпысынан, заттык маанини билдирет.

Бул класстын ичинен англис тилине мүнөздүү болгон топчолор бөлүнүп алынат:

1. n+adj жана adj+n моделине ээ жана курамчаларынын ортосунда атрибуттук байланышка ээ топчо. Англис тилиндеги бул фразеологиялык бирдиктердин мүнөздүү белгиси эки курамчаныны тең өз ара орун алмашуучулугу: a sharp tongue, a happy blue-bird:

Menacing looks, and piercing eyes, Sharp is his tongue. (S.O.,II, 5240-324)	Көркү-калча, көзү тик Көбүнө айтса сөзү тик. (С.О., II, 5240-119)
--	--

At the age of thirty-two years, With happy blue-bird above his head. (S.O.,II, 606-342)	Отуз эки жашында Дөөлөт кушу башында. (С.О., II, 6060-137)
--	---

Кыргыз тилинде adj+n моделине таандык фразеологиялык бирдиктер көп санда болуп эсептелет. Мисалы эпостон алсак: куу баш, как баш, таш жүрөк, көк жал, жалайк ооз:

Куураган **куу баш** кемпирсиң, кулагыңа илбейсиң. (С.О.,I, 350-20)

Англис тилинде ыкташуу байланышындагы, постпозициядагы атрибуттук-предлогдук түрдөгү фразеологиялык бирдиктер колдонулат.

Англис тилиндеги бул түргө кирген фразеологиялык бирдиктердин жасалышыны да төмөнкү предлогдор колдонулат:

- а) of (фразеологиялык бирдиктердин эң эле көп сандагы түрү):

Bluebird of happiness;

б) in:

Rich in mind, and an expert wide (S.O., I, 1090-33)

Акылга дыйкан, өзү уз (С.О., I, 1090-35)

One remained, who stood **in fear** ((S.O., I, 7960-182).

Бирөө эси чыгып турду эле (С.О., I, 7960-179).

в) on: Bluebird of happiness, on your head (S.O., I, 460-20);

г) for: for all one's is worth, for one's part

But my heart had a spasm tight, and I chooked **for all I was worth** (S.O., I, 1900-50)

Опколуп жүрөгүм, оозума тыгылды (С.О., I, 1900-53).

Англис тилинде салыштырма субстантивдик фразеологиялык бирдиктер да көп санда колдонулат. Салыштыруу курамчасы катары англис тилинде “**like (as)**” катышат:

Neck like a tiger, muscles no stint, Жолборс моюн, жоон билек,

Powerful spine, and **heart like flint**. Жооруну калың, таш жүрөк

(S.O., II, 2070-54) (С.О., II, 2070-56)

Heart of tiger, and **hand like stone**. Жолборс жүрөк, таш билек.

Ал эми кыргыз тилинде жогоруда берилген модель n+n моделин түзөт.

Адъективдик фразеологиялык бирдиктер

Адъективдик фразеологиялык бирдиктер заттын бир белгисин көрсөтүп, көбүнчө зат атооч сөздөргө багыңкы мааниде колдонулат: **колу ачык, жылдызы ысык, кара жаак, кара бет, жоон билек:**

Open-handed and generous ways,

On campaign he'd meet success,

Look like a warrior, nothing less.

(S.O., I, 2060-54)

Expert war-chiefs let them serve,

Or the skillful, with steady nerve

(S.O., II, 500-224)

Алакан жазык, **колу ачык**

Аттанып чыкса жолу ачык

Алп мүнөзү көрүнөт.

(С.О., I, 2060-56)

Билеги жоон балбандан

Билими артык зардалдан

(С.О., II, 500-18)

Кызматы жагынан сын атооч менен байланышкан фразеологиялык бирдиктерди адъективдик фразеологиялык бирдиктер деп атоого болот. Алардын негизги курамчасы – сын атооч. Адъективдик фразеологиялык бирдиктер жалпы көлөмүнүн аз гана бөлүгүн түзөт.

Англис тилиндеги адъективдик фразеологиялык бирдиктердин арасынан негизги моделдик топчону бөлүп алууга болот:

1. Адъективдик компаративдик фразеологиялык бирдиктер. Бул фразеологиялык бирдиктердин курамында салыштыруучу (as) курамчасы бар. Негизги курамча катары сын атооч, көз каранды курамча катары зат атооч катышат. Мисалы: as cool as cucumber, bald as an egg.

He looks **mild as milk**, but looks are deceptive. (A. Christie, The Man in the Brown Suit', ch. XI)

«**Манас**» эпосундагы адамдын кулк-мүнөзүн чагылдырган **фразеологизмдердин жалпы мүнөздөмөсү**» деп аталган үчүнчү главада эпостун тилинин структуралык, грамматикалык өзгөчөлүктөрүнө жана адамдын кулк-мүнөзүнө байланышкан фразеологизмдердин табиятына арналып, аны англис тилинде берүү ыкмалары кеңири изилдөөгө алынган.

«Манас» эпосунун тилинин структуралык өзгөчөлүктөрү жана аны англис тилине берүү мүнөзү» аттуу параграфта эпостун жалпы тилдик өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурулуп, поэтикалык ыкмалар, аллитерация, рифма, ритм, ассонанс сыяктуу каражаттардын эпосто колдонулуш өзгөчөлүктөрүнө басым жасалган.

«Манас» эпосундагы фразеологизмдердин жалпы грамматикалык мүнөздөмөсү» деп аталган параграфта «Манас» эпосунда колдонулган фразеологизмдер атоочтук жана этиштик фразеологизмдер катары бөлүштүрүлгөн.

Материалдардан байкалгандай, атоочтук фразеологизмдер, жалпысынан, эки өзгөчөлүктө калыпташкан: зат атоочтук жана сын атоочтук.

1. **Зат атоочтук фразеологизмдер.** Бул топтогу фразеологизмдердин багыныңкы компоненттери төмөнкү сөз түркүмдөрүнөн болот:

а) зат атооч+ зат атооч: акылга дыйкан, уй түгүндөй, таш жүрөк, таш боор, кан ичкич, ичи жалын, тышы чок:

Акылга дыйкан Кошосу, Бообек, Шаабек, Шүкүрү (С.О., II, 5290-121).

Very wise man, Shukyur also, Bo-obek, he too was here (S.O., I, 5290-326)

Туубай турган болгон соң, **түмшугу жок** катындыр (С.О., I, 130-15).

б) Багыныңкы компоненти сын атооч+зат атооч: көк жал, как баш, кара жаак, суук боор, куу баш, кызыл ээк чал, акыр заман:

Атаңдын көрү капыр – деп, **акыр заман**, башыңа (С.О., I, 7010-162).

Ачкадан боору эзилип, айнектей көзү сүзүлүп,

акыр **жалган дүйнөдөн**, абыдан күдөр үзүлүп (С.О., I, 9070-201).

Lips were cracking, itching all day, and with hunger his stomach rolled, eyes grew dim, their light was dulled, end at last all hope grew sere. (S.O., II, 9070-406)

Сын атоочтор багындыруучу компонент катары калыптанган фразеологизмдер да «Манас» эпосунун аталган вариантында кыйла деңгээлде колдонулуп, адамдын сапаттык мүнөздөрүн билдирүүдө, алардын кулк-мүнөзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөрдү көркөм сүрөттөөдө колдонулгандыгын өзгөчө белгилеп кетүүгө болот.

а) багыныңкы компоненти зат атооч+сын атооч тиби:

Көркү-калча, көзү тик, көбүнө айтса **сөзү тик**, жолборс жүрөк, таш билек, **жооруну калын**, жар кабак, жоругуна карап бак (С.О., II, 5240-119).

Menacing looks, and piercing eyes, sharp is, his tongue, he love no lies, heart of a tiger, and hand like stone, shoulders wide, and firm the bone, take a look at him and his feats (S.O., I, 524-324)

Этиштик фразеологизмдер

1. Эки компоненттүү фразеологизмдердин багыныңкы компоненттери төмөнкү сөз түркүмдөрүнөн болот: зат атооч+этиш:

Калк кадырын биле албас, капа кылар **тил албас** (С.О., II, 1350-37).

“Maybe his knowledge of folk is not wide,

maybe the people’s wish *he’ll ignore* (S.O., I, 1350-242)

Уйшумбайы болбоду, болбой **моюн толгоду** (С.О., II, 1270-35).

So he did not consent, Uishumbai, took his own line, and all did defy (S.O., I, 1270-240)

Конгону туйуп кум болду, коңгуроосу **баш жарат** (С.О., II, 8500-188).

When he swoops like a hawk as well, one’s head splits from his jingling bell. (S.O., II, 8500-512)

2. а) Үч компоненттүү этиштик фразеологизмдердин багыныңкы компоненттери төмөнкү сөз түркүмдөрүнөн уюмдашат:

1) зат атооч+ зат атооч+этиш:

Көңүлүңө албасаң, **көз кыйыгың салбасаң** (С.О. II, 3150-75).

If shan’t give great offense to you, if you’ll look problems straight in the eye (S.O., I, 3150-75).

б) Сын атооч+ зат атооч+этиш; Зат атооч+сын атооч+этиш:

Аскердин жаткан үстүнө, **кара түн түшүп** алыптыр (С.О. II, 3900-91).

There saw an army, faintly though, as the darkness blotted them out (S.O., I, 3900-296)

в) Зат атооч+ этиш+этиш, этиш+ зат атооч+ этиш:

Көзүн ачып жумгуча, көк теңири уруп салбасын (С.О., I, 2230-55).

Let them not blank their eyelids so, allah will punish them, be assured! (S.O., I, 2230-260.)

3. а) Төрт компоненттүү этиштик фразеологизмдер, сын атооч + этиш+зат атооч+зат атооч моделдинде калыптанган:

Көрүп туруп Акбешим, **көлдөй төктү көз жашын** (С.О. II, 3280-28).

Akbeshim, when all this he saw, let flow a lake of tears for all. (S.O., I, 3280-283).

сын атооч +зат атооч+зат атооч + этиш

Кара жер жүзү кайышып, күндүн көзү көрүнбөй (С.О. II, 5020-115).

Earth was staggered, and sagged away, even the sun was not seen by day(S.O.,I, 5020-320)

Бу кайдан келген кошуун деп, *башы катып тел болгон* (С.О. II, 910-27).

б) сан атооч+зат атооч+ сан атооч+этиш:

Калчаны сайып өтсөм деп, *эки көзү төрт болуп* (С.О.).

в) этиш+ зат атооч+зат атооч+этиш:

Каарланса Манастын, *кармаган жерден кан чыгат* (С.О.).

г) сын атооч+ зат атооч + зат атооч +этиш:

Кара сууга кан куйган, бөз ордуна көз тешкен,

Суу ордуна кан төккөн (С.О.).

4. Этиштик фразеологизмдердин багындыруучу компоненти жак мүчөлөр аркылуу өзгөрүп, ал пикир алышуунун ыңгайына жараша шартталат:

Манастын *башын жутам* деп, бадыша деми басылды (С.О.).

Saying: 'I'll tear off Manas' head!'That padishah thought troubles were dead(S.O.,I, 6260-346)

Бакениз жолу айдады, Боондун *шору кайнады* (С.О.).

5. Багындыруучу компонент этиштин чак категориясы боюнча өзгөрүүгө учурагандыгын төмөнкү фактылар далилдеп турат:

Балтыр эти толо элек, балбандын күчү боло элек.

Жүрөк эти толо элек, жүткүнөр кези боло элек (келер чак) (С.О., II, 6910-159).

Илбейсиң көзгө башканы, укпайсың такыр айтканды (учур чак) (С.О.).

6. Этиштик фразеологизмдер, негизинен, этиштик кыймыл атооч формасында калыптанып сүйлөм тутумунда чакчыл, атоочтук формаларга өзгөрүүгө учурагандыгын белгилеп кетүүгө тийишпиз.

Мисалы: Калчаны сайып өтсөм деп,

Эки көзү төрт болуп (чакчыл) (С.О.).

Койгулашкан манжууга, коркуп *колтук ачпаган* (атоочтук) (С.О.).

Бөрк ал десе, баш алган (атоочтук), аңкоолугу дагы бар (С.О.).

«Эпостогу фразеологизмдердин синтаксистик функциялары» аттуу параграфта фразеологизмдердин сөз айкашы, синтакситик байланыш, синтаксистик катыш жана сүйлөм менен өз ара катыштыгын аныктоо милдети коюлган.

Фразеологизмдердин компоненттеринин ортосундагы синтаксистик байланыштардын формалдуу жагдайлары төмөнкүлөр:

1. **Ыкташуу байланышы аркылуу тутумдашкан «Манас» эпосундагы фразеологизмдер.** Мисалы:

Калчаны сайып өтсөм деп,

Эки көзү төрт болуп (эки көзү төрт болуу). (С.О.).

Кабырга сөөгү сөгүлүп, канынын көөнү бөлүнүп_(С.О.).

2. Таандык байланыш, мисалы:

Бастык бекен-деп ойлойм, *ажыдаардын куйругун* (С.О.,II., 30- 86).

I should say we did not fail, but *stepped straight on the dragon's tail!* (S.O.,II, 30-214)

Акылым ойлоп жетпедим, *ажалымдын жозунан*, желмогуздун өзү экен, жерге кирип кетпедим (С.О.).

I can't imagine that you do not see! He is a monster, and savage, say, just because I was not destined to die, now not beneath this earth do I lie! (S.O., II, 8370-391)

3. Башкаруу байланышы, мисалы:

Куйругум жерге жеткенде, куурата көрбө, кудурет (С.О., II, 600-20).

Now *my tail can touch the ground*, let me not into sadness slip!" (S.O., II, 600-226)

Баатырдын барды кашына, кыз да болсо Акылай, *конду дөөлөт башына* (С.О., II, 8120-181).

She approached Manas – bogatir.

Akilai was still a maid, *happiness did her soul invade...*(S.O., I, 812-386)

Сүйлөмдүк структурада уюшулган фразеологизмдер

Мындай структурада түзүлгөн фразеологизмдер да «Манас» эпосунун тексттеринен жолугуп, фразеологизмдер сөз айкашынын бир гана компонентинин, сүйлөмдүн бир гана мүчөсүнүн милдетин аткарат. Мисалы:

Балтыр эти толо элек, балбандык күчү боло элек,

Жүрөк эти толо элек, жүткүнөр кези боло элек (С.О. II, 6910-159)

«Манас» эпосунда татаал сүйлөм тибинде жасалган туруктуу сөз айкашын да кездештирүүгө болот:

Бөрк ал десе, баш алган, аңкоолугу дагы бар (С.О.).

Эпостун тексттеринде адамдын кулк-мүнөзүн билдирген туруктуу сөз айкаштары төмөнкү синтаксистик функцияларда колдонулат:

1. Сүйлөмдүн ээсинин милдетин аткарат:

Эки тизгин, бир чылбыр, эми колго алды дейт (С.О.).

Өмүрү сөзүн бербеген, **кара жаагы** дагы бар (С.О.).

2. Баяндоочтук милдетте фразеологизмдер, өзгөчө этиштик фразеологизмдер өтө активдешкендигин факты-материалдар далилдеп турат:

Жерди байкап чала жүр, жетимге **көзүң сала жүр** (С.О.).

3. Аныктоочтук милдетте да фразеологизмдер эпос тексттеринде байма-бай колдонулушун байкоого болот:

Кара сууга кан куйган, бөз ал десе көз тешкен,

Суу ордуна кан төккөн, канкор эрдин бири экен (С.О.).

Кайран Манас **көк жалдын**, тиктегенин карачы (С.О.).

4. Тике жана кыйыр толуктоочтук милдетте да активдүү пайдаланылат:

Ургаачысын ар качан, **ак түлөөгө** жараткан (С.О., II, 560-20).

Кызыл ээк чалдарды, кырган окшойт түк койбой (С.О.).

5. Эпос тексттеринде фразеологизмдер бышыктоочтук милдетте да арбын пайдалангандыгына күбө болобуз:

Кабагына кар жаап, мурутуна муз тоңуп,

Манастын көөнү бузулуп, ач айкырык салды дейт (С.О.).

Айта-буйта дегиче. ачып-көздү жумгуча, секирип атка мингени (С.О.).

“Манас” эпосундагы адамдын кулк-мүнөзүн билдирген фразеологиялык бирдиктер жана анын англис тилине берүү ыкмалары” аттуу параграфта салыштырылып жаткан тектеш эмес эки (кыргыз, англис) тилдеги адамдардын кулк-мүнөздөрүн билдирүүчү фразеологизмдердин ар кандай көрсөткүчтөрүн терең изилдөө максатында, “Манас” эпосунун англис тилиндеги котормосу (тилчи котормочу Уолтер Мейдин варианты) кеңири талдоого алынат.

Терс баа берүүчү фразеологиялык бирдиктер фразео-семантикалык бир нече майда топторго бөлүнөт.

“Манас” эпосунда терс баа берүүчү фразео-семантикалык топчолор төмөнкүлөр:

«текебердик»:

«Байбиче»- десе мактанып, бирди–экини кишини, бир да **илбейсиң көзүнө»** (С.О., I, 280-18)

You are proud to be called “**number one**”, but, everybody,

I see, do you think worthy of sympathy (S.O., I, 280-16).

«**Number one**»- кыргызча «өтө маанилүү текебер адам» маанисин берет. Бул жагдайда «**number one**» фразеологизми «байбиче» сөзүн конкреттештирүү иретинде колдонулган:

Үйшүмбайы болбоду, болбой **моюн толгоду.** (С.О., I, 1270-35)

So he did not consent, Uishumbai, **Took** his own **line**, and **all did defy** (S.O. I, 1270-37)

“**Моюн толгоо**” - тил албоо, кежирлик кылып бир нерседен баш тартуу, аткаргысы келбөө; “**take a line**”- линияны, багытты кармануу, ниетинен кайтпоо (аналог);” **defy you/anyone to do sth.**”- (идиома) кандайдыр бир нерсени жасоо мүмкүн эмес экенине басым жасоо. У. Мей бир нече идиомаларды колдонуп адекваттуу (туура) которууга аракет кылганын байкап турабыз.

Көкүрөгүн өргө айдап

You are too fond of boasting, I fear!

Көөсөрлүк айткан сөзүң-деп
(С.О., II, 8330-185)

Senseless, too, are the words you say!
(S.O., II, 8330-91)

Көкүрөгүн өргө айдоо- курулай мактануу, кыйынсынуу, өзүн-өзү көтөрө чалуу, дымагын көтөрө берүү. Котормочу ФБнын ордуна кадыр эсе сүйлөмдү колдонгон «to be fond of»-бир нерсе жасаганды жакшы көрүү жана «boasting»- мактануу, бирок детонативдик жана сигнификативдик маанисин сактаган.

“Манас” эпосунда терс баа берүүчү фразео-семантикалык топчого кирген «**жадатма**» маанисиндеги фразеологизмдер сейрек кездешет:

«Балам – деп **башым катырды**», Урушуп таңды атырды. (С.О., I, 420с-21)

Cried “Find my son” and cursed my name! All night long she wished my dead. (S.O., I, 420-19)

Басып келип Канымжан, Чыйырды **мээсин ачытты**. (С.О., I, 310-19)

Kanimdzhan who arrived, you see, fuddled the head of Chiyirdi. (S.O., I, 310-16)

“**Мээ ачытуу**”-бул туруктуу сөз айкашы англис тилине туура которулган эмес “fuddled the head”-башын айлантты деп берилген, денотативдик жана сигнификативдик функциялар туура келбей калганы байкалат.

Эпосто терс баа берүүчү фразео-семантикалык топчого кирген “**Таш боордук**” маанисиндеги фразеологизмдер активдүү колдонулат.

Кеби тийсе бирөөнүн, **кан ичме** күйөөң сойбосун. (С.О., II, 13290-291)

Nor that, if someone speaks **out of place**,

Angry Manas should himself disgrace. (S.O., II, 13290 -496)

Кара сууга кан куйган, канкор эрдин бири ушу,

Калайыкка **чаң салган**, анткор эрдин бири ушу. (С.О., II, 9790-216)

He is one of those merciless knights, woe to those who ignore his rights!

He is a blood-letting bogatir, blood flows round him in water clear. (S.O., II, 9790-217)

Жанындагы баласы, **жаалы катуу** Манасы. (С.О. I, 7920-181)

But Manas, who was standing by, full of fury, began to cry. (S.O., I, 7920-178)

Азуусу албарс, **уу тырмак**, Арстандардын бири экен! (С.О., II, 9400-208)

Steely fangs and *poisoned claws*, like a lion, his prey he mauls (S.O., II, 9400-413)

Англисче котормодо «кан ичме» - канкор мааниси «кыжырдануу», «кара сууга кан куйган»- бүлүндүрүү мааниси «таш боор баатырлардын бири» деп берилип маанилери туура эмес которулса, «жаалы катуу» фразеологизми «ачуусу катуу» маанисинде денотативдик мааниси тарыган, ал эми «уу тырмак» фразеологизми калькалоо аркылуу берилген.

Ошол эле учурда кээ бир фразео-семантикалык топчолорго тиешелүү фразеологизмдердин көлөмүн салыштыруу бирдей эместиги байкалат (салыштыралы: **уятсыздык; баш ийгичтик; бейкапарлык**, ж.б.):

Какчандагы **кара бет**,

That little ne'er-do-well, I say,

Шоорукандын кызы Акылай

Sho-ornk's daughter, Akilai.

(С.О., II, 11000-242)

(S.O., II, 11000-447)

“Манас” эпосунда “**бети кара**” - уяты жок, адамкерчилиги, адамдык сапат жок, уят-сыйытты билбеген, маскара маанисиндеги фразеологизм англис тилине “Ne'er-do-well” – “эч нерсе колунан келбеген, чоркок” деген маанидеги сөз айкашы аркылуу которулуп, тексттеги маани алыстатылгандыгын көрөбүз.

Мендибайдын энеси,

Mendibai's mother I rather fear

Бейжан катын, **бети жок**.

She's such a quarrelsome, shameless hen!

(С.О., I, 770-29)

(S.O., I, 770-26)

Бети жок – уятсыз, абийирсиз фразеологизми англис тилине “shameless hen” “уятсыз тоок” катары которулган.

Таблица 3.4.1 Адамдын терс кулк-мүнөздүн билдирген фразеологиялык бирдиктер жана алардын англис тилинде берилиши.

№	Мүнөздүн терс жактары	Фразеологиялык бирдиктер		
		Кыргыз тилинде	У. Мейдин котормосу	Англис тилинде

				которулган ыкмасы
1	Текебердик, Кенебөө	кулагын жапыруу	to prick up one's ears	Антонимдеш фразеологизм
2	Кежирлик, Көктүк	моюн толгоо	to defy you anyone to do sth., to take a line	эквивалент (толук эмес) аналог
3	Ач көздүк	пейли кетүү	crude were his way	сыпаттоо
4	уятсыздык	кара бет, бети жок,	ne'er-do-well shameless hen	туруктуу сөз айкашы, туруктуу сөз айкашы
5	Жадатмалык	мээсин ачытуу, жанын кыйноо баш катыруу	fuddled the head to begin to treat one's rough to curse one's name	сыпаттоо. контекстуалдык алмашуу. синонимдеш туруктуу сөз айкашы
6	Коркоктук	эси чыгуу, үшү кетүү, жүрөгү оозуна тыгылуу	in fear frighten to death lump in your throat	эквивалент, эквивалент, аналог
7	Мактанчаактык	көкүрөгүн өргө айдоо, көзүнө көрүнүү	to be fond of boasting to appear before one's eyes	туруктуу сөз айкашы, калька
8	Баш ийгичтик	моюн сунуу	take decision	туруктуу сөз айкашы
9	Таш боордук	уу тырмак, жаалы катуу	poisoned claws full of fury	калька, сыпаттоо

«Манас»эпосунда кыргыз жана англис тилдериндеги адамдын кулк-мүнөзүнүн оң жактарын чагылдыруучу фразеологиялык бирдиктердин ичинен «эр жүрөктүк», «эрдик», «чечкиндүүлүк» маанисиндеги фразеологиялык бирдиктер активдүү, мисалы:

Кууганы болсо саям»-деп, көт жагында чукурда,

Көк жал Манас калыптыр (С.О., II, 1060-30)

"If they attack him, then I'll let fly!" So thought Manas, in a hollow nearby

Where safely hid, the way he could spy... (S.O.,II, 1060-236)

Жолборс маңдай, **таш жүрөк**, жооруну калың, пил билек. (С.О., II, 6860-154).

He had the head of a tiger wild, he had a heart of granite stiled

Spine was strong, elephantine his arms (S.O., II, 6860-359)

Жолборс жүрөк, таш билек, жооруну калың, жар кабак.(С.О., II., 5240-119)

Heart of a tiger, and hand like stone, shoulders wide, and firm the bone. (S.O., II, 5240-324)

«Берешендик» маанисиндеги фразео-семантикалык топто эпосто төмөнкү фразеологизм колдонулган:

Алакан жазык, **колу ачык**,

Аттанып чыкса **жолу ачык**, алп мүнөзү көрүнөт (С.О.,I, 2060-56).

Open-handed and generous ways, on campaign he'd meet success,

Looked like a warrior, nothing less (S.O., I, 2060-54).

«Берилгендик», «акыйкаттык», «калтаарыбастык», «максатка багытталгандык», «арам ою жоктук», «мамилечилдик» маанисиндеги фразеологизмдер эпосто активдүү колдонулат:

Кызматкери биз элек, **кыйшыгы жок**, түз элек (С.О., I, 5570-131).

We were merely servants, you see, no deceit – we served faithfully! (S.O.,I, 5570-128)

Эртели кечпи эки убак, баласы **чыкпайт сөзүндөн**(С.О., I. 3880-95)

True to you he will remain, he will shield you from all harm (S.O., I, 3880-92).

Өткүрлүгү кылычтай, **айтканына бек турган**, убада сөздөн жылышпай. (С.О.,II,8770-195)
 Bold Almambet- was like a sword,when he spoke, **he kept his words** (S.O.,II, 8770-400)

Котормочу бул ФБ англис тилине “**to keep one’s word**”- өз сөзүн эки кылбоо, сөзүнө туруу-деген мааниде которгон, б.а., эквивалентин туура тапкан.

Эпосто өзүнчө фразео-семантикалык топчону «боорукер» маанисиндеги фразеологиялык бирдиктер да түзөт:

Ит ордуна мен өлсөм, **ичи ачыр** беңде бири жок (С.О., II, 9090-202) .

If, then, like a dog I die, no slave of God is going to cry!(S.O., II, 9090-406)

Ичи ачуу-кейүү, бирөөгө жан тартуу, боору ооруп аёо. Котормочу контексттик алмашытрууну ылайык көрүп “кудайдын кулу да жок сен үчүн ыйлар” маанисинде денотативдик, сигнификативдик маанисин сактаганга аракет кылганын байкаса болот.

Таблица 3.4.2. Адамдын оң мүнөзүн билдирген ФБ жана алардын англис тилинде которулушу

№	Мүнөздүн оң жактары	Фразеологиялык бирдиктер		Англис тилинде которулган ыкмасы
		Кыргыз тилинде	У. Мейдин варианты	Англис тилинде которулган ыкмасы
1	Эр жүрөктүүлүк, эрдик, Чечкиндүүлүк	жолборс жүрөк, таш жүрөк, жоон билек	heart of tiger, a heart of granite styled, expert war-chiefs	Калька, сыпаттоо, сыпаттоо
2	Ак ниеттүүлүк, ачыктык акыйкаттуулук	кыйшыгы жок, жырык ийнесин албоо	no deceit not one snapped needle we’ll take from him so	сыпаттоо. түзмө-түз которуу
3	Асылзаттык	башына бак конуу, дөөлөт кушу башында, башына куш конуу	there’ll come a better and happier day! with happy blue bird above his head bluebird of happiness, on your head	сыпаттоо, эквивалент, эквивалент
4	Ишенимине, сөзүнө туруктуу болуу	айтканына бек туруу, сөзүнөн чыкпоо	he kept his words, he will shield you from all harm	эквивалент. сыпаттоо
5	Берешендик	колу ачык	open-handed	эквивалент
6	Ыкка тез көнүү	сөзүнөн чыкпоо, тил алуу	he will shield you from all harm if you will listen	контекстуалдык алмашуу, сыпаттоо
7	Камкордук боорукерлик	ичи ачуу жаны ачуу	no slave of God is going to cry! I felt concern, and pity for you	контексттик алмашуу, сыпаттоо

Адам мүнөзүнө нейтралдуу баа берүүчү фразеологиялык бирдиктер топчосуна фразеологиялык маанинин нейтралдуу субъективдүү-баа берүүчү курамчасына ээ фразеологиялык бирдиктер кирет, б.а., булар – маанисинде жактыруу, же айыптоо даана берилбеген фразеологиялык бирдиктер.

Кара **жанын** жаш Манас, **карыштап** кетип баратыр (С.О., I, 4860-116).

Thus his powers that day he showed, spurred his steed full speed on the road (S.O., I, 4860-113).

Жаалы катуу каңкорго, **жандан тойгон** анткорго (С.О., II, 9810-217).

Facing one whose spite is strong, facing one who’ll do right or wrong (S.O., II,9810-422)

Сагынсаң жердин койнуну, өлүмгө сунсаң мойнуну(С.О. II, 4860-111).

Soon you will find a grate in the ground, if you desire a corpse to be (S.O., II, 4860l.-317)

Башың таштан болсо да, **ажалынды айдап келдиңби** (С.О., II, 4890-112)

Is his head harder then stone, by far?Death drive him on, aye there's the rub!(S.O., II, 4890-317)

У.Мей алгачкы үч мисалда лексикалык маанини сактоо менен эркин которсо, “ажал айдоо” ФБ берүүдө калька методун колдонгон.

Адамдын сырткы кебетесин мүнөздөгөн фразеологиялык бирдиктер:

Көркү калча, **көзү тик, жалайк ооз**, жар кабак (С.О., I,2050-56)

Treatening look, and piercing quiz, large firm mouth, high brows, straight lids (S.O., I,2050-54).

Жылдызы ысык, жылуу сөз (С.О., II, 11210-247).

One pleasant-tongued, with words which sing.

Англис тилинде бул фразеологиялык бирдиктер эркин сөз айкаштар менен гана берилген.

Адамдын интеллектуалдык жөндөмүн билдирген фразеологиялык бирдиктерге «акыл, акылмандык» маанисиндеги оң баа берүү коннотациясына ээ туруктуу айкаштарды кошууга болот:

Акылга дыйкан, өзү уз, ааламга келбейт мындай кыз.(С.О., II,14820 -324)

Rich in mind, and an expert wide,

In this words you'll find none such as she.(S.O., II, 14820-528)

Көңүлү жакын көсөмү, **көкүрөк тунук** чечени (С.О., I, 1090-35)

Wise old men, to his heart so dear, eloquent, open-souled, and near (S.O., I, 1090-33).

Биринчи фразеологизмди которууда калька ыкмасы колдонулса, экинчи мисал сыпаттоо жолу менен берилген.

«Келесоолук, чектелгендик, алысты көрө албагандык» маанисиндеги фразеологизмдин семантикалык топчосуна төмөндөгүлөр кирет:

Ачууга сабыр кылбаган, **акылың тайыз** кем белең. (С.О., I, 13760-301)

“Uncontrolled”such rage we find! Have you not a perceptive mind (S.O., II, 13760-506).

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

Кыргыз жана англис тилдериндеги семантикалык жактан адам мүнөздөрүнө карата айтылган фразеологиялык бирдиктерди салыштырып анализдөөдө алардын ортосунда түзүмдүк-грамматикалык да, семантикалык да деңгээлде бир топ окшоштуктар бар экендиги аныкталды.

Кыргыз жана англис тилдеринин түзүлүшүндөгү айырмачылыктарга, анын натыйжасында фразеологиялык бирдиктердин курамчаларынын ортосундагы синтактикалык катыштардын берилишиндеги ар түрдүүлүккө карабай субстантивдик, этиштик жана адъективдик фразеологизмдердин түзүмдүк топторунун бири бирине төп экендиги аныкталды. Бул өз кезегинде эки тилдин фразеологиялык бирдиктериндеги эквиваленттик жана окшоштук төп келүүлөрдү табуу мүмкүндүгүн жогорулатат.

Фразеологиялык бирдиктердин семантикасын изилдөө фразеологиялык деңгээлдеги изоморфизмди ачууга көп материал берет. Бир катар фразеологизмдердин семантикалык топторго жана топчолорго семалык анализ жүргүзүү жалпы интегралдык семаларды жана фразеологиялык бирдиктердин сигнификативдик-денотативдик маанилеринде дифференциалдык семантикалык белгилердин жакындаштырылган төп келүүсүн бөлүп алууга жол ачат. Бул салыштырылып жаткан тилдердеги фразеологиялык эквиваленттерди аныктоодо негизги белги катары каралат.

Фразеологиялык бирдиктердин семантикасы жөнүндө айтууда төмөнкүлөрдү белгилей кетүү керек: кээ бир фразеологизмдер бир эле эмес эки (айрым учурда андан көп) фразеологизмдердин семантикалык топчого таандык болушу мүмкүн. Мисалы, биз «адамдын мүнөзү» микро тутумуна киргизген фразеологизмдердин белгилүү бир санын «адамдын жүрүш-турушу», ал гана эмес «адамдын иш-аракети» микро тутумуна толук кандуу киргизсе болот. Ушул эле нерсени «адамдын сырткы кебетеси» жана «адамдын акыл

жөндөмү» микро тутумундагы бир аз сандагы фразеологиялык бирдиктер тууралуу да айтууга болот. Бул факт биз анализдөө үчүн тандап алган фразеологиялык бирдиктердеги фразеологизмдердин тутумдук мүнөзүн, тутумдагы курамчалардын өз ара байланышта жана өз ара көз каранды абалда экендигин дагы бир жолу далилдеп турат.

Практикалык сунуштар:

Түркологияда жана герман тилдеринде фразеологизм проблемасы кандай деңгээлде изилдөөгө алынбасын, анын айрым маселелерине бүгүнкү күнгө чейин көңүл бурулбай келүүдө. Фразеологиялык бирдиктерди когнитивдик, лингвимаданият таануу аспектисинде изилдөөгө алуу келечекте чоң натыйжа берет, бул изилдөөбүздө бул багыт эске алынган жок. Бирок биздин изилдөө түрк жана герман тилдериндеги фразеологизмдерди изилдөөдө, өзгөчө семантикалык жана котормо теориясын, көркөм сөз өнөрүн өстүрүүдө практикалык жардам көрсөтөт деп ойлойбуз.

Диссертациянын негизги натыйжалары төмөнкү публикацияларда чагылдырылган:

1. Abdyraeva, Ch. T. Lexical peculiarities of translation phraseological units [Text] / Ch.T. Abdyraeva // И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. Филологиялык илимдер. - 2010. - 1- чыг. - 121-127-б.
2. Abdyraeva, Ch.T. The peculiarities of translation phraseological units, its methods and main properties [Text] / Ch.T. Abdyraeva // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. Филологиялык илимдер. - 2010. – 1-чыг. - 127-133-б.
3. Абдыраева, Ч.Т. Сопоставительный анализ фразеологических единиц, выражающих характер человека в трех языках [Текст] / А.Ч. Абдыраева // И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. Гуманитардык илимдер. – 2010. - 3-чыг. - 17-19-б.
4. Абдыраева, Ч.Т. Основные способы перевода образной фразеологии с английского языка на русский язык [Текст] / А.Ч.Абдыраева // И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. Филологиялык илимдер. – 2010. – 2-чыг. - 128-133-б.
5. Абдыраева, Ч.Т. Способы передачи фразеологизмов в эпосе «Манас» на русский и английский языки [Текст] / А.Ч.Абдыраева // И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. Филологиялык илимдер. – 2010. – 3-чыг. - 153-158-б.
6. Абдыраева, Ч.Т. Сопоставление фразеологизмов в русском и английском языках [Текст] / А.Ч.Абдыраева // И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. Гуманитардык илимдер. – 2010. – 3-чыг. - 158-162-б.
7. Абдыраева, Ч.Т. Язык и стиль эпоса «Манас» [Текст] / А.Ч.Абдыраева // К.А. Ясауи атындагы эларалык казак-турк университетин илимий-теориялык конференциясынын материалдары. – Шымкент, 2010. – 1-бөлүм. - 261-266-б.
8. Абдыраева, Ч.Т. Некоторые точки зрения о фразеологизме зарубежными учеными [Текст] / А.Ч.Абдыраева // И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. Гуманитардык илимдер. – 2010. – 4-чыг. – 158-б.
9. Абдыраева, Ч.Т. Кыргыз тилдердеги адамдын мүнөзүн жана сапаттарын туюндуруучу фразеологизмдер [Текст] / А.Ч.Абдыраева // И. Арабаев атындагы КМУ “Жарчысы”. Филологиялык илимдер-2010,-чыгар.4. -64-69б.
10. Абдыраева, Ч.Т. “Манас” эпосундагы аялдын образын көркөмдөгөн фразеологиялык бирдиктер (Сагынбай Орозбаковдун варианты боюнча) [Текст] / А.Ч.Абдыраева // ТИЛ және КОҒАМ. – Астана: Альманах, 2011. - №1(25). - 95-99-б.
11. Абдыраева, Ч.Т. Манас – кыргыз элинин кенчи [Текст] / А.Ч.Абдыраева // Научный мир Казахстана. – Астана, 2012. - №1 (41). – 53-55б.
12. Абдыраева, Ч.Т. Түрк жана кыргыз тилдериндеги фразеологизмдердин изилдениши [Текст] / А.Ч.Абдыраева // И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. Филологиялык илимдер. - 2012. – 7-чыг. - 5-9-б.

13. Абдыраева, Ч.Т. Кыргыз тилиндеги фразелогизмдерди изилдөөдө окумуштуулардын кошкон салымы [Текст] / А.Ч. Абдыраева // Кыргыз тили жана адабияты. К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик жана К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университеттеринин илимий-практикалык басылмасы. – 2012. - № 21 - 56-58-б .

Абдыраева Чынара Турдубековна

«Кыргыз жана англис тилдериндеги адамдын кулк мүнөзүн билдирген фразеологиялык бирдиктерге салыштырма-семантикалык анализ (Уолтер Мейдин котормосундагы «Манас» эпосунун материалдары боюнча)» деген темада 10.02.20 – салыштырма-тарыхый, типологиялык жана тектештирме тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

Резюмеси

Негизги сөздөр: фразеология, фразеологиялык бирдиктер, идиома, салыштырма-типология, мүнөз, эквивалент, калька, аналог, сыпаттоо, интегралдык сема, дифференциялык сема, коннотативдик, сигнификативдик жана денотативдик аспекти.

Иштин объектиси – С.Орозбаковдун вариантындагы «Манас» эпосу жана У.Мейдин котормосундагы вариант (орус тили аркылуу).

Иштин предмети – кыргыз тилдеги адамдын кулк-мүнөзүн билдирген фразеологиялык бирдиктер жана алардын англис тилинде берилишин «Манас» эпосунун материалдары боюнча салыштырып изилдөө.

Илимий иштин максаты кыргыз жана англис тилдериндеги фразеологиялык бирдиктерди терең изилдөө жана семантикалык анализдөө аркылуу «Манас» эпосундагы адамдын кулк-мүнөзүн билдирген фразеологиялык бирдиктердин семантикалык өзгөчөлүктөрүн жана алардын бири-бирине болгон кеарым-катышын аныктоо.

Изилдөө методдору: иште сыпаттама, салыштырма-типологиялык, компоненттик анализдөө, контекстик, статистикалык метод-ыкмалар жана сема анализи пайдаланылды.

Алынган натыйжалар: адамдын кулк-мүнөзүн билдирген фразеологиялык бирдиктерге семантикалык анализ жүргүзүлдү. Адамдын кулк-мүнөзүн билдирген фразеологиялык бирдиктер үч семантикалык топторго бөлүндү: оң, терс, нейтралдуу (бейтарап). Көпчүлүк учурда фразеологиялык бирдиктер (584) сыпаттоо жолу менен которулат жана эквивалент, аналог сейрек түрдө берилет.

Диссертациянын илимий жаңылыгы «Манас» эпосунда колдонулган адам мүнөзүнө байланыштуу фразеологизмдерге алгачкы жолу кыргыз жана англис тилдеринин материалдарында салыштырма-типологиялык иликтөө жүргүзүлгөндүгү менен байланыштуу.

Пайдаланууга карата сунуштар: диссертациянын материалдары ЖОЖдордо төмөнкү дисциплиналар боюнча колдонууга болот: «Салыштырма типология», «Котормонун теориясы», «Фразеологиянын теориясы», «Котормо ишмердүүлүгү», ошондой эле көркөм чыгармаларды которуу учурунда.

Колдонулуу аймагы: салыштырма тил илими, лексикология, фразеология, котормо теориясы.

Резюме

Абдыраева Чынара Турдубековна

«Сопоставительно-семантический анализ фразеологических единиц, выражающих характер человека (на материале перевода эпоса «Манас» на английский язык У.Мейя)»

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, идиома, сопоставительная типология, эквивалент, калька, аналог, описательный перевод, фразеологическое значение, сигнификативно-денотативное значение, интегральная сема, дифференциальная сема, коннотация.

Объект исследования: эпос «Манас» по варианту С. Орозбакова, переведенный на английский язык У. Мейом (через русский язык).

Предмет исследования: фразеологические единицы выражающие характер человека в кыргызском языке в сопоставлении с их английскими эквивалентами (на материале эпоса «Манас»).

Цель исследования: изучение фразеологических единиц кыргызского и английского языков; определение сходств и различий структурно-семантических особенностей фразеологических единиц, выражающих характер человека в эпосе «Манас».

Методы исследования: описательный, сравнительно-типологический, компонентный, контекстуальный, статистический методы, семный анализ.

Полученные результаты: проведен семантический анализ фразеологических единиц выражающих характер человека. Разделены три семантические группы фразеологических единиц, выражающих характер человека: положительные, отрицательные и нейтральные. Было выявлено, что фразеологические единицы (в объеме 584 примеров), во многих случаях, переводятся описательным путем и редко передаются через эквиваленты и аналоги.

Новизна исследования заключается в том, что впервые на материале кыргызского и английского языков было проведено сопоставительно-типологическое исследование фразеологических единиц, выражающих характер человека в эпосе «Манас».

Рекомендации по использованию: материалы диссертации могут быть использованы в ВУЗах по дисциплинам: «Сопоставительная типология», «Теория перевода», «Теория фразеологии», «Переводоведение» а также в процессе перевода художественных произведений.

Область применения: сопоставительная типология, лексикология, фразеология, теория перевода.

Abdyraeva Chynara Turdubekovna

Phraseological units denoting character of a person in English and Kyrgyz languages on the basis of “Manas” epic (on the translation by W.May)

The thesis is submitted to confer the scholarly degree of a candidate of philology.

Specialty 10.02.20. – comparative historical, typological and contrastive linguistics

Key words: phraseological unit, idiom, comparative typology, phraseological equivalent, calque, analogue, descriptive, integral seme, differential seme, connotation, significative and denotative meaning.

The object of the thesis is the epic “Manas” in the variant of S. Orozbekov and its English translation by W. May (through Russian).

The subject of the thesis is to study phraseological units expressing character of a person in Kyrgyz language and their equivalents in English on the materials of epic “Manas”.

The aim of the theses is the study of the phraseological units in Kyrgyz and English languages to reveal and analyze the English translation peculiarities of such units expressing the character of person in epic “Manas” and determination of the similarities and dissimilarities in their semantics.

Research methods are descriptive, comparative and typological, component analysis, contextual and statistical methods.

Result of the theses: it was proved that in the translation of phraseological units in fictions which belong to different language families usually descriptive and rarely equivalents and analogues are used. The phraseological units expressing the character of person divided into three large semantic groups. They are positive, negative and neutral.

Scientific novelty of the research is connected with the comparative and typological research of phraseological units expressing character of the person in Kyrgyz and English languages in epic “Manas”.

Usage recommendations: result of the theses can be used in the development of such courses as “Comparative linguistics”, “Theory of phraseology”, “Theory of translation”, “Methods of translation” in high educational institutions and schools and also in doing scientific researches.

Application: comparative linguistics, lexicology, phraseology, theory of translation.